

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РОЗВИТОК ОБОВ'ЯЗКОВОГО ПРОТИПОЖЕЖНОГО СТРАХУВАННЯ В ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (1868-1914 РР.)

Розглянуто питання організації та розвитку обов'язкового протипожежного страхування в Подільській губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. Використовуючи нові архівні матеріали, проаналізовано правову базу введення обов'язкового страхування від вогню, етапи розвитку протипожежного страхування в краї, практику та проблеми страхової діяльності.

Ключові слова: протипожежне страхування, пожежна справа, губернське правління, волосне правління, земська управа.

Рассмотрены вопросы организации и развития обязательного противопожарного страхования в Подольской губернии во второй половине XIX – начале XX вв. Используются новые архивные материалы, проанализирована правовая база введения обязательного страхования от огня, этапы развития противопожарного страхования в крае, практику и проблемы страховой деятельности.

Ключевые слова: противопожарное страхование, пожарное дело, губернское правление, волостное правление, земская управа.

In this article the focus is on a problem of organization and development of mandatory fire insurance in the Podolsk province during the second half of the XIX – beginning of the 20th c. The author uses new archive materials and gives analysis of the law basis concerning mandatory fire insurance from fire, stages of development of fire insurance in the region, practice and problems of insurance activity. The subject of the article belongs to the least investigated by the national science and remains topical even these days.

Key words: fire insurance, fire safety activity, a province government, local court, district council.

Ріст кількості надзвичайних ситуацій і катастроф природного та техногенного характеру, який спостерігається останнє десятиріччя, катастрофічні лісові пожежі в Австралії, Росії, США, останні катаклізми в Японії, актуалізують питання не лише вдосконалення системи запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, але й механізмів відновлення як особистого майна громадян, так і цілих господарських комплексів та інфраструктури. Проблеми ефективності організації відшкодування збитків привертають увагу як практиків – економістів, юристів, менеджерів, так і науковців.

Нині, в Україні, ринок страхових операцій із протипожежного страхування, порівняно з країнами ЄС та США, є досить незначним. Протипожежне страхування не є обов'язковим як для житлового сектору, так і для малого та середнього бізнесу. Проте економічні реформи, запропоновані урядом України, досвід країн Центральної Європи, неминуче поставлять проблему скорочення наглядових функцій підрозділів Держпожнагляду з одночасним розширення меж протипожежного страхування та страхової відпові-

дальності власників нерухомого майна. При оптимізації системи протипожежного страхування в нагоді стане й позитивний досвід розвитку обов'язкового протипожежного страхування на рубежі XIX – XX ст. Окрім цього, у зв'язку з поширенням в останні роки історичної регіоналістики, актуальності темі дослідження додає її регіональний характер.

Розвиток страхової діяльності на сучасному етапі є постійним об'єктом дослідження правників та економістів [1]. Однак, аналіз наукової літератури, за тематикою статті, свідчить, що історичні аспекти протипожежного страхування на Правобережній Україні вивчалися лише фрагментарно. Зокрема, останні дослідження Д. О. Остапенка, К. М. Твердомед, О. А. Мельничука, С. І. Сташенка, В. Г. Шарпато не розкривають правові засади страхової діяльності на Правобережній Україні, особливостей функціонування протипожежного страхування в не земських губерніях України, етапи розвитку страхової справи, не аналізують страхову роботу органів місцевого управління [2]. Саме на розгляді цих питань акцентує увагу автор статті.

Обов'язкове протипожежне страхування було введено в Подільській губернії у 1868 р. Воно поширювалося на селянство, відставних нижніх чинів, які постійно проживали в повітах та міщан, що мешкали в містечках і не мали міського управління [3, арк. 25 зв.]. Керівництво взаємним страхуванням покладалося на Губернське в селянських справах присутствіє і Казенну палату, які через мирових посередників і волосні правління мали організувати функціонування системи відшкодування збитків селянству внаслідок пожежних випадків.

До обов'язків Казенної палати належало складання окладних листів за страховими зборами і направлення їх до волосних правлінь. На Губернське в селянських справах присутствіє лягав обов'язок контролювати розвиток протипожежного страхування загалом, аналізувати документи по страхових випадках та сплачувати за ними страхову винагороду, здійснювати нагляд за страховою діяльністю волосних правлінь, контролювати надходження страхових внесків до Казенної палати тощо [4, с. 7].

За понад 45-літній період свого існування взаємне протипожежне страхування в Подільській губернії

декілька разів отримувало суттєві зміни як щодо самої організації страхової справи, так і щодо керівних органів, які опікувалися розвитком протипожежного страхування. На наш погляд, в історії розвитку протипожежного страхування в Подільській губернії можна виділити декілька періодів.

Перший період (1868-1879 рр.) розпочинається з моменту введення взаємного страхування в губернії. Цей початковий період характеризувався становленням страхової справи: певним спротивом селянства, яке розглядало страхові внески як новий податок; значною плутаниною в страховій діяльності волосних правлінь; високим рівнем тарифів (1 руб. для дерев'яних будівель та 50 коп. для кам'яних зі 100 руб. страхового забезпечення), низькими нормами забезпечення страхової винагороди за знищену вогнем нерухомість (30 руб. для дворів із дерев'яними спорудами та 45 руб. із кам'яними), повною відсутністю додаткового страхування [5, арк. 21]. Висновок про невисокий рівень окладного проти пожежного страхування підтверджує той факт, що в цей період середнє забезпечення двору сягало від 16,45 руб. до 18,45 руб. (табл. 1) [6, с. 4].

Таблиця 1

Розвиток обов'язкового протипожежного страхування в Подільській губернії впродовж 1868-1879 рр.

Роки	Кількість застрахованих дворів	Середня страхова оцінка двору	Середнє страхове забезпечення двору
		в руб.	
1868	239 189	19,49	17,48
1869	251 386	18,54	17,55
1871	267 478	21,01	17,32
1874	291 976	20,54	17,72
1876	292 272	20,52	17,74
1877	311 844	19,40	16,45
1878	311 925	19,39	18,44
1879	311 942	19,39	18,45
Всього	3356626	19,96	17,60

Аналізуючи статистичні дані таблиці, можна побачити, що як оціночна вартість застрахованих будівель, так і їх страхове забезпечення зростали по трьохліттях. Така залежність пояснювалася тим, що волосні правління раз у три роки проводили повну переоцінку дворів без урахування нових споруд, які були побудовані впродовж трьохліття на подвір'ях обивателів. У результаті цього спостерігалися досить часті випадки видачі страхової винагороди за незастраховані будівлі. Таким чином, однією з основних проблем у розвитку страхової справи була відсутність кваліфікованого персоналу.

Оціночна вартість споруд на селянських подвір'ях також була далекою від дійсної вартості будівель. Подібна ситуація виникала внаслідок того, що досить

часто представники волосних правлінь не виїжджали безпосередньо на місце страхових об'єктів, а призначали суму середню по населеному пункті. Підтвердженням цієї негативної практики, яка спостерігалася впродовж першого періоду розвитку страхової справи в губернії, слугує той факт, що як тільки в наступні періоди волосні правління стали більш добросовісно проводити оцінку селянської нерухомості, оціночна сума відразу збільшилася в декілька разів. Результати страхової діяльності волосних правлінь під керівництвом Губернського в селянських справах присутствія на початковому етапі розвитку протипожежного страхування підсумовані у таблиці 2 [6, с. 5].

Таблиця 2

Підсумки страхової діяльності волосних правлінь Подільської губернії впродовж 1868-1879 рр.

Роки	Отримано страхових платежів	Видано страхової винагороди	Видано страхової винагороди з рубля страхової суми	Отримано прибутку від Страхових операцій
1868	58 594	9 852	0,24	+ 48 742
1869	40 633	7 172	0,16	+ 33 461
1871	67 341	15 558	0,34	+ 51 783
1874	53 685	13 613	0,26	+ 40 072

1876	49 798	11 258	0,22	+ 38 540
1877	58 534	9 274	0,18	+ 49 260
1878	57 966	7 987	0,14	+ 49 979
1879	55 979	8 681	0,15	+ 47 298
Всього	629 716	116 405	0,19	+ 513 311

Позитивна динаміка в розвитку протипожежного страхування у вигляді отриманого прибутку надала можливість Губернському в селянських справах присутствію, в другому періоді розвитку проти пожежного страхування (1880-1897 рр.), знизити тарифи на селянське майно, що страхувалося. Зокрема, для дерев'яних споруд вони зменшилися з 1 руб. до 60 коп., а для кам'яних – з 50 до 30 коп. зі 100 руб. страхового забезпечення. У кінцевому результаті це

зниження сприяло більш інтенсивному розвитку обов'язкового протипожежного страхування в губернії (див. табл. 3) [6, с. 6]. Селянство вже не сприймало страхування як безпідставний обтяжливий податок, убачаючи в ньому дієву допомогу з боку влади у випадку пожежного лиха. Ще однією характерною ознакою другого періоду стало введення у 1880 р. в губернії добровільного протипожежного страхування [7, арк. 23].

Таблиця 3

Розвиток обов'язкового протипожежного страхування в Подільській губернії впродовж 1880-1897 рр.

Роки	Кількість застрахованих дворів	Середня страхова оцінка двору	Середнє страхове забезпечення двору
		в руб.	
1880	326 345	20,96	18,84
1883	342 041	53,48	34,80
1886	369 149	49,75	37,42
1889	404 303	46,67	37,02
1892	419 183	46,27	38,72
1894	419 805	56,02	38,87
1896	456 676	59,91	38,33
1897	457 280	66,53	37,73
Всього	335 6626	50,24	36,05

Порівняно з першим періодом страхування середня оціночна вартість двору зросла понад 2,5 рази, а середнє забезпечення двору у 2 рази. Даний період характеризується більш точною оцінкою страхового майна селянства, що вказує на покращання страхової діяльності волосних правлінь. Однак і на цьому етапі волосні правління не позбулися згубної практики повальної переоцінки майна хліборобської людності раз у три роки, без детального обстеження страхових об'єктів. Подібна практика пояснювалася тим, що волосні писарі вели величезну кількість справ, переписок, виконували вимоги різних посадових осіб і різноманітних закладів, збирали різні статистичні відомості тощо. Зрозуміло, що писарі виконували, в

першу чергу, ті справи, за які могли отримати стягнення від безпосередніх начальників. Волосні правління, не маючи необхідного фінансування, не могли наймати більшу кількість службовців. Як і раніше, гостро стояла проблема кваліфікації волосного персоналу.

Результати страхової діяльності волосних правлінь під керівництвом Губернського в селянських справах присутствія на другому етапі розвитку страхування в Подільській губернії засвідчили подальшу позитивну динаміку прибутковості страхових операцій (див. табл. 4) [6, с. 7]. Однак кількість виплаченої пожежної винагороди у порівнянні з отриманими страховими платежами на 1 руб. страхової суми зросла в середньому з 0,19 до 0,22 коп.

Таблиця 4

Підсумки страхової діяльності волосних правлінь Подільської губернії впродовж 1880-1897 рр.

Роки	Отриман страхових платежів	Видано страхової винагороди	Видано страхової винагороди з руб. страхової суми	Отримано прибутку від Страхових операцій
1880	35 923	10 726	0,17	+ 25 197
1883	95 442	23 442	0,20	+ 72 000
1886	84 214	28 235	0,21	+ 55 979
1889	91 405	35 456	0,24	+ 55 949
1892	102 031	70 042	0,43	+ 32 989
1894	97 225	30 011	0,18	+ 67 214
1896	100 816	33 562	0,19	+ 67 254
1897	77 836	42 558	0,25	+ 35 278
Всього	1 557 900	577 193	0,22	+ 980 797

Незначний рівень отриманих страхових платежів упродовж 1880-1881 рр. пояснювався зниженням тарифних ставок у 1880 р. [8, арк. 17 зв.]. У подаль-

шому, за рахунок залучення додаткових об'єктів страхування, сума страхових платежів значно зросла. Кількість виплаченої пожежної винагороди в порівняно

з отриманими страховими платежами на 1 руб. страхової суми на другому етапі розвитку проти пожежного страхування не мала суттєвих відхилень при зіставленні з середнім показником, окрім 1892 р., коли цей показник досягнув найвищої позначки 0,43. Суттєві витрати страхового капіталу у 1892 р. пояснювалися засухою і, як наслідок, збільшенням спустошливості пожеж.

Третій період розвитку обов'язкового проти пожежного страхування в губернії (1898-1904 рр.) характеризувався новим зниженням страхового тарифу з 60 коп. до 30 коп. для дерев'яних будівель і з 30 коп. до 15 коп. для кам'яних зі 100 руб. страхового забезпечення. При цьому у двічі були

підвищені максимальні суми (окладні норми) за знищені вогнем будівлі для дворів із дерев'яними спорудами з 30 до 60 руб., а для кам'яних – з 45 до 90 руб. (див. табл. 5) [6, с. 8]. У 1900 р. Казенна палата була звільнена від обов'язку складати окладні листи за страховими зборами і керівництво на цьому етапі страховою справою повністю перейшло до Губернського в селянських справах присутствія. Верхня межа третього періоду обумовлюється тим, що Законом від 2 квітня 1903 р. у Подільській губернії було введено спрощене земське управління, у зв'язку з чим із 1905 р. протипожежне страхування з усіма накопиченими капіталами було передане під управління губернського земства [9, арк. 32].

Таблиця 5

Розвиток обов'язкового протипожежного страхування в Подільській губернії впродовж 1898-1904 рр.

Роки	Кількість застрахованих дворів	Середня страхова оцінка двору	Середнє страхове забезпечення двору
		в руб.	
1898	474 633	196,41	65,25
1899	474 804	196,34	65,33
1900	474 913	196,40	65,40
1901	497 752	184,36	62,19
1902	497 860	184,48	62,29
1903	497 933	186,62	62,32
1904	531 276	206,74	66,09
всього	3 449 171	193,10	64,70

На третьому періоді страхування середня страхова оцінка селянського подвір'я підвищилася у порівняно з другим періодом три рази, а середнє страхове забезпечення двору майже вдвічі. Накопичені суми запасного страхового капіталу дозволили Губернському в селянських справах присутствію започаткувати на цьому етапі широку програму забезпечення сіл та містечок Поділля пожежними обозами на пільгових умовах для обивателів, що в подальшому позитивно відбилася на зменшенні спустошливості пожеж у краї [10, арк. 14–22 зв.].

Результати страхової діяльності волосних правлінь на третьому етапі розвитку страхування в Подільській губернії в цілому зберегли позитивну динаміку прибутковості страхових операцій, окрім 1903 р., коли, вперше за всі роки існування протипожежного страхування в краї, страхові операції виявилися збитковими (див. табл. 6) [6, с. 9]. Також спостерігалася подальша тенденція до зростання кількості виплаченої пожежної винагороди порівняно з отриманими страховими платежами на 1 руб. страхової суми, яка зросла в середньому до 0,23 коп.

Таблиця 6

Підсумки страхової діяльності волосних правлінь Подільської губернії впродовж 1898-1904 рр.

Роки	Отримано страхових платежів	Видано страхової винагороди	Видано страхової винагороди з руб. страхової суми	Отримано прибутку від страхових операцій
1898	98 029	44 410	0,14	+ 53 619
1899	93 105	67 405	0,22	+ 25 700
1900	91 557	88 801	0,29	+ 2 756
1901	90 624	52 293	0,17	+ 38 331
1902	92 428	45 926	0,15	+ 36 502
1903	91 086	112 504	0,36	- 21 418
1904	143 899	104 249	0,30	+ 39 650
Всього	700 728	515 588	0,23	+ 185 140

Четвертий період розвитку обов'язкового проти пожежного страхування в губернії (1905-1914 рр.) відзначався суттєвими змінами в організації страхової діяльності. У 1905 р. обов'язки щодо керівництва протипожежним страхуванням перейшли до губернських земських комітетів, а обов'язки мирових посередників покладалися на повітові управи [11, с. 24–27]. Поряд із цим уперше в губернії створювався інститут страхової агентури. На цей період страхові

капітали досягли суми понад 3 млн. 590 тис. руб., із них понад 106 тис. руб. були передані земському комітету готівкою, інші – близько 3 млн. 484 тис. руб. розміщувалися у вигляді цінних паперів на рахунках казначейства [12, с. 67–69].

Спочатку на Подільську губернію поширювалося Положення про взаємне губернське страхування, яке діяло в не земських губерніях. Унаслідок цього губернська управа проводила страхову діяльність на

тих самих умовах, що й Губернське в селянських справах присутствіє. Таким чином, губернський комітет та губернська управа у справах земського господарства Поділля могли лише подавати клопотання про зміни правил щодо взаємного страхування і відповідно не мали права широкої участі в реорганізації страхової справи, на відміну від земських губерній Лівобережної чи Південної України.

Зрозуміло, що подібні обмеження гальмували розвиток страхової діяльності, не давали можливості вчасно коригувати роботу як волосних, так і повітових управ, оскільки для внесення будь-яких змін у практику страхової роботи потрібно було отримувати дозвіл через губернатора з Міністерства внутрішніх справ. У березні 1905 р. Подільський губернський комітет звернувся до МВС із проханням про поширення на губернію правил про взаємне страхування, які діяли в земських губерніях [6, с. 10].

1 січня 1906 р. клопотання губернського комітету було частково задоволено. На Подільську губернію поширювалася дія Положення про взаємне земське страхування від вогню, але з певними обмеженнями. Зокрема залишалася в силі вимога щодо поширення обов'язкового страхування на три категорії обивателів: селянство, відставних нижніх чинів, які постійно проживали в повітах та міщан, що мешкали в містечках і не мали міського управління. Губернський комітет, на відміну від губернських земських зібрань, наприклад, не мав права самостійно встановлювати та змінювати розмір страхових платежів, а лише після затвердження міністром внутрішніх справ. Аналогічні обмеження стосувалися порядку стягнення щорічних страхових внесків та добровільного страхування в губернії.

Незважаючи на певні обмеження, Закон від 1 січня 1906 р. давав можливість губернській управі у справах земського господарства активізувати розвиток протипожежного страхування в краї та збільшити селянам рівень відшкодування за втрачене нерухоме майно. У зв'язку з економічною кризою вартість будівельних матеріалів суттєво зросла, тому відбудувати селянам навіть житлові споруди за 60 руб. було неможливо. Фактично на 1905 р. управа відшкодовувала збитки погорільцям не більше ніж 20 % від реальних втрат. У зв'язку з цим у вересні 1906 р. губернський комітет прийняв рішення збільшити окладні норми за знищені вогнем дерев'яні будівлі до 100 руб. Окрім цього рішення, була прийнята важлива постанова щодо введення в губернії з 1907 р., відповідно до ст. 43 та 44 Положення про взаємне земське страхування від вогню, інституту страхової агентири в кількості 26 осіб [12, с. 49].

Спочатку на страхових агентів поширювалися обов'язки щодо нагляду за страховою діяльністю волосних правлінь, укладення договорів за добровільним та додатковим страхуванням, введення справ щодо виплати страхових відшкодувань унаслідок великих пожеж, які охоплювали понад три подвір'я, або збитки від яких складала не менше 500 карб., контролю за утриманням селянами пожежних обозів, які створювалися на пільгових умовах за рахунок запасного страхового капіталу тощо. Пізніше обов'язки страхових агентів поповнилися переоцінкою стра-

хових будівель, підготовкою пропозицій до змін страхових норм та тарифів.

Для керівництва діяльністю страхових агентів була введена посада страхового інспектора. У його обов'язки входило: розгляд скарг на дії страхових агентів, вирішення на місцях конфліктних ситуацій та технічних питань, систематизація статистичних матеріалів, підготовка пропозицій щодо тарифної сітки страхування на розгляд губернському комітету тощо.

Піклуючись про збільшення страхового капіталу губернії та з метою усунення умов для виникнення «страхових» підпалів, у 1906 р. губернський комітет, відповідно до ст. 13 та 51 Положення, висунув вимогу у випадку прийняття до страхування будівель за підвищеною оцінкою, забезпечувати виплату за обов'язковим страхуванням лише $\frac{3}{4}$ вартості страхового майна. Попередній термін дії страхових відомостей на трьохліття було збільшено до чотирьох років. При переоцінці майна вимагалася присутність на страховому об'єкті в якості понятих трьох осіб, двоє з яких мали бути обов'язково грамотними [12, с. 45].

З 1 січня 1907 р. губернський комітет прийняв ухвалу виключити зі страхових відомостей будівлі міщан у тих містечках, в яких існували міщанські управи. У листопаді 1907 р. засідання губернського комітету прийняло важливе рішення щодо диференціації страхових тарифів у залежності від матеріалу стін та дахів, тим самим губернський комітет намагався стимулювати розповсюдження вогнестійких матеріалів у губернії. При добровільному страхуванні майна понад 500 руб. диференціація страхових тарифів була більш ширшою [12, с. 46].

З 1908 р. земські страхові агенти розпочали цілеспрямоване обстеження страхового майна в повітах, із метою вдосконалення системи діловодства та встановлення нових норм окладного страхування. Зокрема, території повітів були поділені на райони, за типовістю існуючих у них будівель. При проведенні обстеження враховувалася не лише вартість будівельних матеріалів, але й вартість будівельних робіт та розцінки за підвіз матеріалів. Незважаючи на недосконалість такої системи визначення оцінки нерухомості, прийняте рішення надало можливість вперше більш точно враховувати специфіку селянських дворів у залежності від застосованих будівельних матеріалів при розрахунках страхових тарифів. До того ж нова система нарахування носила стимулюючий характер [13, арк. 43].

У результаті проведених обстежень виявилось, що кам'яні будівлі найчастіше зустрічалися в Кам'янецькому, Ушицькому, Могилівському та Балтському повітах. Глинобитні будівлі криті солом'яно в Балтському, Гайсинському, Ямпільському, Могилівському, Вінницькому, Летичівському та Проскурівському повітах. У кінцевому результаті, враховуючи різну вартість будівель залежно від місцевості, управа поділила губернію на два райони – південний, куди увійшов Балтський повіт та північний – до якого включили всі інші повіти губернії. Подібний підхід Подільського земства значно відрізнявся від практики земств Лівобережної та Південної України, де кількість районів, а отже і диференціація населених пунктів, була суттєво ширшою. Різниця в нормах окладного страхування по районах вказана у таблиці 7 [6, с. 21].

**Норми окладного протипожежного страхування по страхових районах Подільської губернії
впродовж 1905-1914 рр.**

Призначення будівлі	Вартість середнього страхового забезпечення двору в руб.					
	перший район			другий район		
	кам'яні	дерев'яні	глинобитні	кам'яні	дерев'яні	глинобитні
будинки	65	60	60	120	80	80
повітки	40	20	20	35	30	30
кузні	20	10	10	25	15	15
млини	100	50	50	100	60	60

За визначенням управи всі споруди, вартість яких була визнана меншою обов'язкових норм, повинні були прийматися до страхування за дійсною вартістю. 29 жовтня 1908 р. нові страхові тарифи Подільської губернії були затверджені Міністерством внутрішніх справ. Для виконання подібних робіт у подальшому, в 1908 р. при страховому управлінні губернського комітету був створений відділ пожежно-страхової статистики [12, с. 52].

Нові тарифи були введені з 1 липня 1909 р. до того ж термін дії страхових відомостей поширювався на шість років [14, с. 107]. З цього періоду подальша переоцінка страхових будівель покладалася виключно на страхових агентів. У серпні 1909 р. у Вінниці відбувся з'їзд страхових агентів, який розглянув інструкцію з обов'язкового страхування, розроблену губернським комітетом, зрівняв норми окладного та добровільного страхування для сільських і містечкових будівель, провів конкурс обладнання для черепичного виробництва тощо. 29 грудня 1909 р. губернський комітет затвердив Порядок діловодства і звітності збирачів та волосних правлінь за обов'язковим страхуванням [14, с. 112].

У 1910 р. робота з вдосконалення системи функціонування відшкодування збитків погорільцям продовжилася. З 2 до 5 жовтня 1910 р. у м. Проскурові відбувся 3-й з'їзд страхових агентів губернії на якому вперше було розроблено комплексну програму розвитку попереджувального страхування та протипожежні заходи в губернії [15, с. 87–88]. Зокрема губернський комітет змінив систему врахування страхових надходжень за списком на карткову, що зробило підхід при проведенні страхування більш точним та індивідуалізованим. Були вдосконалені правила й стосовно додаткового страхування. Зміни, в першу чергу, торкалися порядку нарахування розміру щорічних платежів, термінів унесення платежів, порядку переоцінки будівель за додатковим страхуванням тощо.

Наприклад, до 1 січня 1911 р. договір додаткового страхування складався на весь період дії страхових відомостей, незалежно від сплати платежів страховальником [15, с. 53]. Із 1911 р. термін дії додаткового страхування встановлювався на рік із моменту унесення страхових платежів із першого числа кожно-

го місяця. Новий порядок вимагав внесення страхових платежів самим страхувальником безпосередньо в казначейство.

Законом від 14 березня 1911 р. земство Подільської губернії стало повноцінним [15, с. 221]. У зв'язку з цим на подільське земство поширювалася ст. 8 Положення про взаємне земське страхування, внаслідок чого обов'язковому страхуванню підлягали всі сільські споруди, як приватні, так і громадські, які розміщувалися в межах селянської осілости. Отже, розширювалося й коло страхувальників. Поряд із цим подільське земство у 1912 р. ініціювало перед Міністерством внутрішніх справ розгляд питання щодо залучення до обов'язкового страхування з 1913 р. й тих будівель, які розміщувалися в 50 сажнях від будівель побудованих у межах селянської осілости.

У зв'язку із збільшенням кількості страхувальників губерньська земська управа провела реорганізацію страхового управління. По-перше була введена посада завідувача страховим відділом, а по-друге – канцелярія страхового відділу поділена на 6 окремих діловодств. Унаслідок реорганізації, операції з додаткового страхування в губернії збільшилися майже вдвічі.

Таким чином, до 1914 р. завдячуючи чіткій роботі страхових агентів було збільшено запасний страховий капітал на 855 тис. руб., що складало приріст майже на 24 %. Були значно розширені операції за попереджувальним страхуванням, зріс кількісний склад технічного персоналу, який займався поширенням вогнестійких матеріалів, було створено програму розвитку земського черепичного виробництва. Протипожежні заходи земства, які проводилися за рахунок накопичених запасних страхових капіталів, зменшили відсоток пожеж із загальної кількості з 17,4 % у 1864 р. до 9 % на 1911 р., водночас зменшилася й кількість знищених пожежами дворів із 13,2 % у 1864 р. до 8,4 % на 1911 р. серед українських губерній [16, с. 22-23; 17, с. 32-33, 62-95].

Отже, завдякуючи протипожежному страхуванню, місцевими органами самоврядування було не лише зменшено ризик масового зубожіння подільського селянства внаслідок пожеж, але й зроблено значний внесок, через систему заохочень, у розвиток протипожежного захисту краю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Яковчук М. Ю. Адміністративно-правове регулювання страхової діяльності в Україні [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Яковчук М. Ю. ; Національний ун-т Державної податкової служби України. – Ірпінь, 2009. – 20 с. ; Залстов О. М. Державне регулювання ринку страхування життя в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 [Електронний ресурс] / О. М. Залстов ; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – К., 2007. – 20 с. ; Коваль О. А. Державне

- регулювання системи страхування земель сільськогосподарського призначення [Текст]: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / О. А. Коваль; Приват. ун-т. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.; Жадан С. В. Організаційно-правові засади управління державним соціальним страхуванням [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / С. В. Жадан; Ін-т законодавства ВР України. – К., 2008. – 20 с.
2. Остапенко Д. О. Соціальне страхування промислових робітників України (середина XIX ст. – лютий 1917 р.) [Текст]: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Остапенко Д. О.; Харківський держ. ун-т – Х., 1998. – 170 с.; Твердомед К. М. Законодавство про страхування в Україні в період НЕПУ (1921-1929 рр.) [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Твердомед К. М.; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – 20 с.; Мельничук О. А. Діяльність органів соціального страхування в Україні у 20-30-х рр. XX ст.: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 [Електронний ресурс] / О. А. Мельничук; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2010. – 39 с.; Сташенко С. І. Протипожежна діяльність земств Лівобережної України [Текст]: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / С. І. Сташенко; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2004. – 20 с.; Шарпаций В. Г. Становлення та функціонування системи соціального забезпечення в Українській РСР в 1920-30-х рр.: історичний аспект: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 [Електронний ресурс] / В. Г. Шарпаций; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2007. – 32 с.
  3. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАК України), ф. 442, оп. 47, спр. 458.
  4. Положение о взаимном земском страховании и инструкция волосным правлениям о порядке составления списков для введения взаимного страхования имущества. – Екатеринослав: Тип. Я. М. Чаусского, 1867. – 20 с.
  5. ЦДАК України, ф. 442, оп. 54, спр. 92.
  6. Взаимное земское от огня страхование в Подольской губернии / Под. ред. А. Солухи. – Каменец-Подольский: Страховой отдел Под.ГЗУ, 1913. – VIII, 136, 81 с., 32 л. ил., карт.
  7. ЦДАК України, ф. 442, оп. 690, спр. 314.
  8. Держархів Вінницької області, ф. 230, оп. 1, спр. 27.
  9. ЦДАК України, ф. 442, оп. 656, спр. 132д.
  10. ЦДАК України, ф. 442, оп. 641, спр. 714.
  11. Положение о взаимном земском страховании от огня строений, со всеми позднейшими узаконениями и распоряжениями. – К.: Тип. С. П. Яковлева, 1906. – 56 с.
  12. Доклады Подольской губернской управы по делам земского хозяйства Подольскому губернскому комитету. – Каменец-Подольский, 1909. – 248 с.
  13. ЦДАК України, ф. 442, оп. 638, спр. 20.
  14. Доклады Подольской губернской управы по делам земского хозяйства Подольскому губернскому комитету. – Каменец-Подольский, 1910. – 243 с.
  15. Статистический отчет Подольской губернской земской управы по взаимному земскому от огня страхованию за 1911 г. – Каменец-Подольский: Тип. Подольского губернского правления, 1911. – 339 с.
  16. Сведения о пожарах в России за 1860-1869 годы // Статистический временник Российской империи. – СПб.: Тип. Замысловского, 1872. – Вып. 5. – С. 1–56.
  17. Статистика пожаров в Российской империи за 1895-1910 годы и общие данные за 50 лет – с 1860 по 1910 гг. – СПб.: Издание Статистического комитета МВД, 1912. – 276 с.

Рецензенти: Чубіна Т. Д., д.і.н., професор Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля МНС України;
Котляр Ю. В., д.і.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського державного університету імені Петра Могили.